

החזרת ריבית

עד כאן יכין רשע וילבש צדיק,
עד כאן רבית קצוצה מכאן ואילך אבק רבית
ב"מ ס"א ע"ב

א. ובתוס' כ' "אפי' למ"ד רשות יורש לאו כרשות לוקח וליכא שנוי רשות, ואפי' הניח קרקעות ומלוה ע"פ גובה מן היורשין, אפ"ה ילבש צדיק כדאמר רבא בריש הגוזל בתרא (ב"ק קיב.) 'וחי אחיך', לדידי' אזהר רחמנא דנהדר לברי' לא אזהר רחמנא".

כוונתם לברר איך יתכן שאותו הריבית שאצל האבא היה חייב להחזירו, נעשה ממון של היורשין. ובשלמא אם יש כאן שינוי רשות שקונה, וכמו"כ שאין קרקעות או דמלוה ע"פ אין גובה מן היורשין, כה"ג שפיר שייך לו' דאין חיוב על יורשין כלל. אבל אילו אין כאן שינוי רשות במה קנו הם את ממון הריבית, וגם אם יש שיעבוד כה"ג על ממון יורשין, מדוע א"א לגבות מהם כה"ג. וע"ז מת' התוס' עפ"י מסקנת הגמ' בר"פ הגוזל בתרא שחיוב היורשים נתמעט להדיא מקרא ד'וחי אחיך' לדידי' אזהר רחמנא ולא לברי'.

ומקור דבריהם מד' הגמ' בב"ק שם שהביאו מכאן רא' דרשות יורש כרשות לוקח ולכן קנו יורשים הריבית. ולכן כ' התוס' דריבית נחשב גזל וחייב האב להחזירו כדבר הגזול, וגם אם נאבד יש שיעבוד על נכסיו כגזל (למ"ד שיעבודא דאורייתא), ורק אצל הבנים יש מיעוט. וכ"מ בדבריהם בב"ק שם ע"ש.

ובתוהרא"ש כ"כ מפורש "ואפי' למ"ד רשות יורש וכו' לברי' לא אזהר רחמנא, ואפי' הניח להם אביהם אחריות נכסים אפשר דלא מחייבי להחזיר אע"ג דבגזל מחייבי, דפקע שעבוד הקרקע מן היורשין באותו רבית הואיל ופטרינהו רחמנא". וכ"כ בשטמ"ק בשם תוס' שאנץ.

ב. ובדבר הדמיון בין ריבית לגזל, כ"מ בגמ' לעי' בע"א שעשו צריכותא בין גזל ואונאה וריבית. אלא שבגמ' כ' ע"ז דאין ללמוד גזל מריבית משום "דחידוש הוא דאפי' בלוה אסרה רחמנא", ופרש"י "חידוש הוא שחידשה תורה בזו, ולא שאסר לחסר את חבירו בדרך אחרת, דהא אזהרת לוח לאו משום דמחסר הוא".

הרי דהו"א טעמא דאיסור ריבית משום חסרון ממון כגזל, ודחו שאין טעם האיסור משום חסרון ממון. וטעמא דמילתא דאינו גזל מבואר בגמ', שכ' דמה"ט אין ללמוד ריבית במה הצד מגזל ואונאה שכן מדעת', דהיינו שבאמת אין המלוה גוזל את הלוח כיון שעושה כן מרצונו. אבל שוב כ' הגמ' ללמוד גזל מריבית ואנאה ביחד "שכן גוזלו", הרי דהוי גזל. ובגמ' דף ס"ב ע"א מעמידים ברייתא שכ' גזלנים, מאי גזלנים מלוי ריבית. וצ"ב למסקנא האיך יש בזה גזל, וא"כ מה שייך איסור הלוח בזה.

ובראשונים מצאנו ג"כ להדיא דחיוב השבת ריבית אינו משום גזל, ודלא כד' התוס'. וכ"כ הריטב"א לעי' בע"א להדיא בשם רבו "דתביעת רבית לא הויא כשאר תביעות בגזל ואונאה

החזרת ריבית

וכיוצ"ב דאית לי' על חברי' שיעבוד ממון, אלא חיוב הוא שחייב הכתוב להחזיר איסור שבלע. תדע דהא ר' יוחנן סבר דר"ק אינה יוצאה בדינין, וגם לד"ה אם מת בניו פטורין אלא בדבר המסויים מפני כבוד אביהם בלבד, ואלו בגזל ואונאה בניו חייבים כשהניח אחריות נכסים".

וכ"כ ברשב"א דמה"ט גם למ"ד ר"ק יוצא בדיינים אינו גובה מנכסיו כגזל ממש, כיון שזה מצוה בעלמא כפריעת בע"ח למ"ד שיעבודא לאו דאורייתא. [כ"ה שי' הרשב"א בכתובות דף פ"ו דאין יורדים לנכסים למ"ד שיעבודא לאו דאורייתא, אמנם שי' הרמב"ן בזה (הובא ברא"ה שם) דיורדין לנכסיו גם משום מצוה בלבד, דעד שכפהו בגופו יכפהו בממונו. ולדבריו ר"ק יוצא בדיינים כפשוטו. וכבר האריכו בזה אחרונים, עי' קצוה"ח רס"י ל"ט ובשער"י ש"ה פ"ב]. וראית הראשונים הוא מד"ז גופא שהוקשה להתוס' כנ"ל, דאם זה חיוב כגזל מדוע אין חיוב על יורשים, ולא ניחא להו למימר כתוס' דגזה"כ היא, דעדיין צ"ב איך נעשה הריבית ממון אצלם. [ובדעת התוס' והרא"ש, י"ל עפ"ד תוהרא"ש בכתובות שם, שכ' דאפי' כשיש שיעבוד נכסים עדיין צריכים מצוה לכפותו. ובזה א"ש דמיעוט היתומים רק ממצוה וממילא אין שיעבוד נכסים. ועדיין צ"ע לענין ריבית בעין].

ולד' הריטב"א והרשב"א צ"ב סוגיא דב"ק שם שכ' לדמותו לגזל לקנות בשינוי רשות.

ג. והנה בפשטות היה נראה לתלות נדון זה בד' הגמ' בע"א הנ"ל דריבית ניתן מדעתי' דלוה ולכן ל"ח גזל. וע"ש בראשונים שדנו בדין מחילה בריבית, ומבואר בדבריהם מחלו' מאי קמ"ל איסור ריבית, שלד' הרא"ש זה גופא קמ"ל תורה באיסור ריבית שאין מחילתם מחילה (ובריטב"א הוסיף ביאור בדעה זו "דחשבה רחמנא כמחילה באונס"). ובזה א"ש ד' תוהרא"ש הנ"ל לשי' דהו"ל גזל. [וכ"מ דעת הרא"ש עצמו שם שהכריע "ויראה לי שמחילה מועלת לו לפוטרו מהשבת רבית כמו הגזל", הרי דלדידי' הוי כגזל].

ואילו בד' הריטב"א שם הנ"ל כ' בשם רבו טעם אחר דל"מ מחילה לדעת הגאונים, דאע"ג שמחל מ"מ יש איסור בדבר לשמים ולא משום חסרון ממון חבירו כגזל. וזה שי' הריטב"א הנ"ל שכ' ג"כ שם דה"ט דמ"ד ר"ק אין יוצא בדיינים, וה"ט דיתומים פטורים ולא כמו בגזל. וכ"ה שי' הרשב"א כנ"ל.

והדברים מתחדדים יותר בד' הריטב"א להלן דף ס"ה ע"א גבי גלימא "אינהו גופייהו לא מהדר דהא קנוניהו במשיכה, דהא תלמוד ממון של רבית ממון גמור הוא וקני לי' מאי דשקיל לי', שהרי אין יורשין חייבין להחזיר אלא דרחמנא רמא עלי' לשלם, הילכך קניי' אלא שהוא חוב עליו לשלמו, ואלו קידש בו את האשה מקודשת ואם אסר נכסיו סתם אף זה בכלל".

הרי דאפי' למ"ד ר"ק יוצא בדיינים מ"מ מלוה קנה גוף החפץ, ויש לו רק חיוב של מצות השבה בעלמא. ולפ"ז פשיטא דרשא לפטור יורשים, שזה ממון גמור אצלם ואפי' אצל אביהם.

החזרת ריבית

[וכ"מ להדיא בד' הריטב"א קידושין דף ו' ע"ב גבי מקדש במחילת חוב ריבית. וע"ע מש"כ בזה במל"מ פ"ד מו"ל ה"ג ופ"ח הט"ו ואב"מ סי' כ"ח סקכ"ב ושער"י שם וחזו"א אבהע"ז רסי' מ"ב, ע"ש ואיכמ"ל.]

ולפ"ד הריטב"א והרשב"א צ"ע סוגיא דב"ק הנ"ל שהביאו ראי' לדין שינוי רשות בגזל ממש מדין ריבית, ולהנ"ל צ"ב דאפי' גוף הריבית הוא ממון גמור של מלוה עצמו. ועכצ"ל לדבריהם דזה גופא קמ"ל קרא דפטור היתומים, דגדר איסור ריבית אינו משום גזל אלא איסור בעלמא לשמים, ויש מצוה בעלמא לשמים להחזירו. וכ"מ ברעק"א בב"ק דף צ"ד ע"ב ובשער"י שם פ"ג. אלא דעדיין לא"ש ד' הגמ' כאן למסקנא הנ"ל, דא"צ קרא בגזל כיון דלמד במה הצד מריבית ואונאה "שכן גזלו", הרי דטעמא דריבית משום גזל. וגם לשון הגמ' "מאי גזלנים מלוי ריבית". ד. והנה באחרונים העירו סתירה בזה בד' הרמב"ן, שהרי ד' הריטב"א הנ"ל דף ס"ה הם בעצם ד' הרמב"ן שם, ואילו במלחמות להלן דף ס"ד גבי הדר בחצר חבירו כ' "דהא אילו בגזלה דר בגווה ל"ל אגרא מיני' ולא כלום ואפי' תפס מדידי' וכו', ה"נ אמרי' רבית יוצא מדין גזלה קאמרי' דחשיב גזל מדאסרי' רחמנא". ועוד העירו מדבריו בסה"מ מצ' י"ז שהק' על הרמב"ם שהשמיט מצות השבה, ובמגילת סתרים שם תי' שזה כלול בדין השבת גזילה, הרי שלד' הרמב"ן עצמו אינו גזילה. עי' קונטרסי שיעורים מה שתי' בזה.

ועוד מבואר בד' הרמב"ן כאן בדף ס"ב ע"א "דהאי לאו לאו ניתק לעשה הוא, שעל נתינת הרבית הקפידה תורה אע"פ שהחזיר, ומלוה חייב כמו שחייב לזה דלאו משום ממון הוא דחייבי' רחמנא אלא מפני שזה מעשה איסור בין החזיר בין לא החזיר, ומה שהזקיקתו תורה להחזיר מצוה באפי' נפשה היא ולא לתקוני לאויה". הרי דנקט ראית הגמ' הנ"ל דאין ריבית משום גזל וחסרון ממון חבירו, מדחייבי' רחמנא בלוה עצמו. וק' מדבריו הנ"ל בדף ס"ד דפטר הדר בחצר חבירו משום שאין חיוב כה"ג בגזילה.

ה. והנראה בזה, דיסוד האיסור דריבית אינו משום חסרון ממון וגזל כלל, ולכן גם לזה עובר באיסור. והטעם בזה משום שנותן מדעתו כד' הגמ' הנ"ל דמה"ט אין ללמוד ד"ז מגזל. ובמק"א הארכת דטעם האיסור בזה הוא משום דמצוה ללות לחבירו ישראל בחינם, ומצד זה אין מגיע לו ממון הריבית.

ורק כתוצאה מאיסור זה, דנינן ממון זה הבא לידו כעין גזל מחודש, כיון שאין מגיע לו ממון זה. ומה"ט יתכן חיוב החזרה כעין גזל, ולכן כ' הרמב"ן דאין לחייב החזרה זה גבי דר בחצר חבירו כיון שבגזל גמור אין חיוב (ובפרט דין זה נהנה וזה לא חסר, דלא חשיב כמקבל ממנו ממון כלל).

אמנם עדיין חיוב השבת ריבית לא כלול במצוה דהחזרת גזילה ממש כנ"ל מהרמב"ן, כיון שלא חיסר ממון חבירו. ומה"ט יתכן שגדריו שונה מגדרי גזל ממש, כד' הרמב"ן עצמו שגוף החפץ נקנה לו כנ"ל. ומה"ט נמי מצות השבתו אינו מתקן את עיקר הלאו, כיון שיסודו אינו מדין חסרון ממון כלל (דרכ בגזל ממש שיסוד חיובו משום חסרון ממון חבירו, מתוקן האיסור ע"י השבה שמשלים בזה את מה שחיסר).

ואדאיתנן להכי, י"ל דכ"ה כוונת ד' הריטב"א והרשב"א שזה בגדר דין מצוה בעלמא להחזיר איסור שבלע (אף דל"מ לשון זה ברמב"ן), שהרי אילו מצד איסור הריבית מצד שלא הלוא בחינם, לא שייך ענין איסור שבלע, ורק לענין ממון שלא מגיע לו שייך ענין זה. רק שזה מצוה בעלמא לשמים כיון שאינו מצד השלמת חסר של חבירו כלל. ולפ"ז שפיר אפשר ללמוד ממנו איסור גזל (עכ"פ במה הצד עם אונאה), כיון שיסוד חיוב ההשבה הוא כעין גזילה. ויתכן דזה נתחדש ע"י חיוב השבה, אלא דא"כ אי"ז כ"א למ"ד ר"ק יוצא בדיינים (אא"כ למ"ד אינו יוצא בדיינים יש חיוב לצי"ש, ובראשונים דנו בזה), וצ"ע.

ו. והעירוני, שהרשב"א חולק ע"ד הרמב"ן הנ"ל דף ס"ב ע"א וכ' גם למסקנא דאין מלקות בלאו דלא תקח משום שניתק לעשה, ולכאורה צ"ב מדוע לא כ' הרשב"א כהרמב"ן בזה כיון דס"ל להדיא דאין חיוב השבה בריבית חיוב ממון כמו גבי גזל כנ"ל.

ויש לתלות ענין זה בחקירה שדברנו בסוגיא דבתר מעיקרא בדבר יחס שני לאוין הראשיים בריבית לא תשימון ולא תקח, דממנ"פ אם יש גזל בריבית א"כ לכאורה העיקר הלקיחה ואילו השימה הוא רק דין טפל לו שלא לעשות עסק שיגזול בסוף, ואם אין גזל בריבית א"כ לכאורה עיקר האיסור הוא שעובר על רצון התורה בעצם המלוה בריבית, ואילו איסור הלקיחה הוא רק שלא לישם עסקה רע זו.

וע"ד הנ"ל דין הגזל שבריבית הוא רק תוצאה מקפידת התורה בגוף עסק ההלוואה בריבית, וא"כ יש מקום לו' דתרווייהו איתנהו, דלעולם תחילת הדבר הוא איסור שימה בפנ"ע מצד שלא הלוא בחינם, וכמו"כ יש איסור לקיחת הריבית מצד התוצאה של הגזל כנ"ל.

ויל"פ דבזה נחלקו הרשב"א והרמב"ן אם חיוב ההשבה הוא תיקון של לאו דלא תקח. שהרי מצד א' אין איסור הלקיחה משום חסרון ממון הלוא, שהרי לשי' הראשונים האלו קיים חוב ריבית ולמלוה יש דין ממון לגבותו, ולכן לא שייך כ"כ לו' ניתק לעשה כמו בגזל שמשלים את החסר של הנגזל, אבל מאידך כיון שאיסור הלקיחה הוא מצד איסור גזל ממון שאינו מגיע לו, עדיין י"ל שהשבה הוא תיקון לפלוט את האיסור שבלע. או דודאי חשיב תיקון כה"ג, רק שהרמב"ן ס"ל גדר איסור לא תקח רק משום ישום השימה כנ"ל, ואין תיקון השימה במה שהשיב את הריבית.